

O TALIJANSKO-JUGOSLAVENSKIM KNJIŽEVNIM ODNOSIMA U 18. VIJEKU

MIRKO DEANOVIĆ

Prirodno je da su najjače kulturne veze obično između susjednih naroda. Tako i u našim narodima stupanj intenziteta takvih odnosa s Talijanima odgovara uglavnom njihovu geografskom položaju: na zapadnom i južnom nacionalnom području uže smo povezani s tim susjedima (Furlanija, Julijska krajina, Jadran) negoli na sjeverozapadnim stranama udaljenim od Mediterana.

U 18. vijeku u Italiji nijesu još bila poznata naša književna ostvarenja, pa se u ovom prikazu zapravo radi samo o talijanskim utjecajima u nas. Ta se činjenica može danas slobodno istaći, jer smo jamačno već svi preboljeli neke pretjerane nacionalističke osjetljivosti zbog kojih se donedavno izbjegavao termin »*utjecaji*« na kulturnom polju. Ali ipak, vidjet ćemo kako su se u to doba na Apeninskom poluotoku istakli mnogi intelektualni radnici iz naših krajeva i kako smo na taj način vratili milo za drago. Čak je Dubrovčanin Beno Rogaćić dao i jednu talijansku gramatiku, *Pratica istruzionè ossia L'uso emendato della lingua italiana* (I izdanje Roma 1711) po kojoj se u više izdanja učio jezik u školama u Italiji.

Ti su odnosi uvjetovani ne samo geografskim položajem već i historijskim prilikama. Kako su naši narodi tada živjeli razdvojeni pod raznim tuđim vladavinama, mletačkom, habsburškom, turskom, nijesu mogli razviti zajednički kulturni život. Ali bilo je struja koje su prelazile njihove političke granice i koje su zahvaćale šira područja. Za pitanje koje nas ovdje zanima dolazi u obzir ne samo mletačka vladavina na našem primorju i na zapadu već i činjenica da su se ti naši krajevi tada nalazili u istom političkom sklopu Habsburgovaca u kojem su bile i neke talijanske oblasti (npr. Milan, Mantova, Napuljska kraljevina, Sardinija, Toskana). Osim toga brojni Hrvati i Slovenci uče tada na talijanskim visokim školama i bogoslovskim zavodima, tako da su mnogima od njih do-

Napomena. — Proširen referat »*Sui rapporti letterari italo-jugoslavi nel Settecento*« na IV međunarodnom kongresu italijanista u Mainzu 28. aprila 1962. posvećenom talijanskom jeziku i književnosti 18. vijeka, sada u štampi. Ne navodi se konzultirana literatura o predmetu: cf. *A. Cronia, Storia della letteratura serbo-croata*, Milano 1956, i *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova 1958.

bro poznati tamošnji jezik i književnost. To se vidi i po velikom broju talijanskih knjiga u njihovim knjižnicama: ima ih više negoli francuskih. Na polju trgovačke suradnje ističe se također veoma razvijena štamparska aktivnost u Mlecima gdje se štampava najveći broj jugoslavenskih publikacija latinicom, ćirilicom, bosančicom i glagoljicom (npr. 1768. godine tu izlazi prvi srpski časopis *Slaveno-serbskij magazin*, a od 1761. do 1810. štampano je tu nekih 70 naših knjiga). Tada i u Rimu izlaze razne publikacije za nas. Kako nije još bilo ujednačenog pravopisa, neki se naši pisci koriste talijanskom grafijom, ali se ipak čuvaju da u svoj jezik ne unose nove italijanizme.

Na žalost ovo je vijek krize u našim književnostima: bilo je malo pravih pjesnika, gotovo vijek bez poezije, dok uzimlju maha klasicistički stihotvorci na latinskom jeziku. Stoga će ova letimična slika imati nužno više kulturno-historijski negoli čisto književni karakter.

Četiri su područja ili struje u ovom vijeku na kojima se neki naši pisci susreću s talijanskima: 1. akademska arkadijska struja neoklasicizma, 2. prosvjećenje, 3. teatar, 4. predromantizam.

Bez obzira na današnja mišljenja o značenju »preveć ozloglašene« književne republike Arkadije, ta je struja svojim antibaroknim stilom bez sumnje ostavila jačeg traga u društvenom negoli u pjesničkom životu. Ali ovdje nije mjesto za ocjenu te pojave, jer nas zanima kakav je odjek ona imala u našim stranama. Poznato je da je taj val zanosa za književnim akademijama u potrazi za novim »*buon gusto*« (dobrim ukusom) protiv baroknih ekscesa obuhvatio tada cijelu Italiju sa stotinu »*arkadijskih kolonija*« i da je on prešao njene granice raširivši se po svoj Evropi od Španjolske do Poljske i Švedske pa čak i preko Atlantika. Ta je poplava prešla odmah i na naše obale Jadrana tako da i tu niču slične akademije. Što više, čak su među prvim osnivačima matice *Accademia degli Arcadi* u Rimu (1690) bila dva učena Dubrovčanina, Niko Radulović, kasniji kardinal, i Stijepo Gradić, upravitelj Vatikanske knjižnice. Malo zatim postaju članovi te rimske akademije i mnogi drugi ljudi od pera iz naših strana, npr. erudit Ivan Patrizio iz Splita, Đuro Baglivi, profesor medicine iz Dubrovnika. Bilo ih je također i u raznim »*colonie arcadiche*« po svoj Italiji. U rimskoj su se matici osobito istakla tri latinista Dubrovčanina, koje je Giosuè Carducci smatrao među tada najboljima u Italiji primjećujući ironički da oni »*allora non affettavano d'esser croati*« (nису afektirali da su Hrvati). To su bili Beno Stay koji je u latinskim distisima prikazao Descartovu i Newtonovu filozofiju, pa Rajmund Kunić i Brno Zamagna, na glasu zbog svojih izvrsnih prijevoda u latinskim distisima, prvi Homerove *Ilijade* (Rim 1776) a drugi *Odiseje* (Siena 1771). Među njima je i veliki učenjak Rudže Bošković, također član rimske Arkadije i izvrstan latinski stihotvorac. Kunić je tako zavolio suvremene arkadijske pjesnike da im pjeva u čast latinske epigrame (npr. Scipionu Maffei, Pietru Metastasio, Vincenzu Monti).

Neki u Rimu nastanjeni Dubrovčani, Baro Bošković, Đuro Bašić, Đuro Matijašević, Sabo Zamagna i dr., osnivaju tada čak svoju malu *Accademia Slava* za proučavanje materinskog jezika (1718—1725).

Poznato je kako ni taj golemi broj arkadijskih »pastira« nije doveo do željenih rezultata, do obnove poezije: bez pjesničkih talenata nikakav pokret ne može oživjeti književnost a pogotovu kad su njegovi članovi tako heterogeni. Arkadija se stoga pretvorila u društvenu modu, u skup koji je gajio društvenost, tako da je ona u svojim redovima okupljala ne samo književnike već i uopće ugledne i učene ljude, dame, naučne radnike i erudite (čak i dan-danas potpisani ima čast da bude član te akademije u Rimu). »*Letteratura e scienza erano Arcadia*« (Književnost i nauka bile su Arkadija) kaže Francesco De Sanctis.

Uskoro nakon osnivanja rimske matice, na njen poticaj i po njenom uzoru, niču mnoge slične ustanove i u gradovima na našim obalama Jadrana: tri u Dalmaciji i Dubrovniku i tri u Istri: *Accademia degli Incaloriti* 1694. u Zadru, *Akademija ispraznih* prije 1695. u Dubrovniku, *Ilirska akademija* prije 1704. u Splitu, *Accademia dei Risorti* početkom 18. vijeka u Koprnu, *Accademia dei Vittoriosi* 1706. u Piranu, *Accademia degli Intraprendenti* 1763. u Rovinju. Sve te ustanove formalno nijesu bile »kolonije«, ali im po svojoj suštini i sastavu odgovaraju, to više što među njihovim članovima ima i nekoliko članova arkadijskih akademija u Italiji. Osobito je konzervativni dubrovački ambijent ostao tako vjerran toj tradiciji da Antun Kaznačić 1802. osniva tu uopće posljednju »*colonia arcadica*« *Intrepidi Arcades*. U toj sredini Antun Gleđević prevodi u stihovima melodramu *I rivali generosi* arkađanina Apostola Zena i daje joj naslov *Elpidija* pa zatim *Belizario*. Tu se na narodnom jeziku pjevaju pastirske pjesme u arkadijskom stilu a Đuro Ferić u latinskim metrima prevodi canzonette i sonete Pietra Metastasija dok ih Timotej Gleđ prenosi u naše stihove, i dalje Franatica Sorkočević prevodi tragediju *Merope* od arkađanina Scipiona Maffei, melodrame *Demetrio* i *Didone abbandonata* od Metastasija i neke Goldonijeve komedije, Antun Sivrić prevodi pjesme J. A. Vittorellija, po vremenu posljednjeg »*poeta arcade*«, i još Inocenc Čulić sastavlja zbirku pjesama talijanskih arkadijskih korifeja. U Dubrovniku se tada pišu prilozi za *Giornale Arcadico* u Rimu. U sjemeništu u Hvaru biskup Gian Domenico Stratico, Zadranin, organizira tada priredbe »*in arcadica maniera*«. Među dubrovačkim *Ispraznim* bilo je i najpoznatijih književnika u redovima rimskih arkađana, npr. borbeni Girolamo Gigli i »*arkadijski slavuj*« Giambattista Zappi, čije su pjesme imitirali Dubrovčani na narodnom i latinskom jeziku (i sam Injacio Đurđević).

Tragovi se talijanske Arkadije opažaju i u nekim piscima panonske Hrvatske, gdje npr. Aleksandar Tomković prevodi Metastasijev oratorij *Giuseppe riconosciuto: Josip poznat od svoje braće* (Osijek 1791). Kako je u Arkadiji propjevalo više žena, tako su pravile stihove u istom stilu npr. u Dubrovniku Marija Bettera, Anica Bošković i Marija Bogašinović, a u Varaždinu Katarina Patačić 1781. sastavlja zbirku *Pesme horvatske* (ostala u rukopisu) i posvećuje je Adamu Patačiću, arkadijskom pjesniku. U toj zbirci ima i prijevoda talijanskih pjesama i na naslovnoj je strani nacrtan grb u stilu grba rimske akademije.

I u Slovenaca se također osjetio taj utjecaj. U Ljubljani se 1693. osniva *Academia Operosorum* i 1709. arkadijska kolonija *Academia Emonia*,

koju su pokrenula dva člana rimske matice, Aleksandar S. Dolničar i njegov otac Janez Gregor.

Interesantan je u nekih naših arkađana jedinstveni amalgam klasične mitologije, talijanskih arkadijskih motiva i stila sa slavenskim mitima i ukusom. Prema tome može se kazati da je Arkadija i u nas pridonijela ujednačenju književnog ukusa i zblizenju raznih ambijenata, mada je ostala tuđa duši i životu širih slojeva naroda.

U drugoj polovini 18. vijeka opažaju se u našim stranama odrazi i one druge od spomenutih struja, odrazi prosvjćenja. Ta se orijentacija i u nas razvija paralelno a ne nasuprot onoj prvoj, jer je u doba same Arkadije prosvjćenje bilo već u zametku. Kao što je ideal Arkadije bio »*il buon gusto*«, tako je ideal ove struje racionalistički zdrav razum (»*il bouonsenso*«). Zbog historijskih razloga ta je Weltanschauung prodirala do nas osobito iz Beča Marije Terezije i Josipa II, koji je grad tada bio žarište talijanske kulture, umjetnosti i mondenosti (na tamošnjem su dvoru historičar Pietro Giannone, književnici Apostolo Zeno, Pietro Metastasio, Giambattista Casti i drugi Talijani). Također i neki naši pisci zanose se novim reformističkim idejama i težnjom za realnom obnovom društva pomoću širenja prosvjete. U Beču npr. 1791. počinju izlaziti prve novine srpske, najprije pod naslovom *Serbskija noviny* (zatim *Slavenno-serbskija vedemosti*), a 1794. Vikentije Ljuština (*Lustina*), pravoslavni svećenik i prosvjetitelj, objavljuje ćirilicom na slaveno-srpskom svoju veliku gramatiku, prvu za Srbe, *Grammatika italijanskaja radi upotreblenia illyričeskija junosti*, na 507 strana (*J. Jernej*). Među Slovencima je u tom duhu veoma aktivan Žiga Zois, sin Talijana i majke Slovenke.

Najznačajniji predstavnik prosvjćenja u Srba Dositej Obradović koristio se također idejama suvremenih talijanskih pisaca. Putujući po Evropi on boravi i u Trstu i u Mlecima, gdje 1803. izdaje svoju preradbu *Istituzioni di etica* racionalističkog moraliste Francesca Soavea pod naslovom *Etika ili Filosofija naravoučitelna*. Obradović je preveo i jednu poučnu pripovijest (*Jedan par papuča*) mletačkog književnika Gaspara Gozzija.

Obradovićev učenik Pavle Solarić živio je dugo u Mlecima i tu je objavio više svojih djela. I on prevodi adaptirajući Fr. Soavea (*Zlatna knjižica*, 1813) i piše o tobožnjim srodnostima između jezika Rimljana i Slavena (*Rimljani slavenstvovavšii*, 1818), a izdao je i katalog slaveno-srpskih publikacija u Mlecima (*Pominak knjižeski*, 1810). Još jedan Obradovićev učenik, Vićentije Rakić, paroh u Trstu, objavljuje svoje prijevode talijanskih pobožnih djela u stihovima i u prozi a i jednu vrstu rječnika *Besjedovnik iliričesko-italijanski* (1810).

Zbog praktičnih i kozmopolitskih tendencija prosvjćenja prelazi se eto i preko vjerskih i nacionalnih razlika tako da se pravoslavni srpski pisci i svećenici koriste i talijanskim katoličkim moralistima. »*L'Europa tutta è divenuta una sola nazione*« (Sva je Evropa postala jedna sama nacija), piše onda književnik Alessandro Verri u milanskom časopisu *Il Caffè* 1765.

I u drugim se našim zemljama osjećala atmosfera prosvjćenja. U doba oživljavanja racionalističkih ekonomskih studija i reforma u nekim dal-

matinskim gradovima osnivaju tada tipične ekonomsko-agrarne akademije po uzoru onih u Italiji a sa ciljem da unaprijede poljoprivredna istraživanja i prošire ekonomsku prosvjetu. Zato izdaju i neke publikacije za šire slojeve na narodnom jeziku. U Dubrovniku 1793. Miho Sorkočević s nekoliko prijatelja osniva *Accademia patriottica* sa sličnim ciljevima.

Erudit Tomo Basiljević (Bassegli), Dubrovčanin, ugleda se tada i u napuljskog političkog mislioca Gaetana Filangerija i njegove ideje nastoji primijeniti na domaće prilike u nadi da će prosvjeđivanje izazvati društveni preokret (*Ž. Muljačić*). Prirodoslovac Alberto Fortis iz Padove bio mu je trajni mentor i Basiljević je u Beču 1788. objavio jednu njegovu naučnu knjigu na njemačkom jeziku.

U doba zanosa za nepoznatim zemljama počinje i u Italiji zanimanje i za nas. Počinju nam posvećivati pažnju ne samo putopisci, autori memoira i folkloristi već i književnici u užem smislu riječi. Jedan je od tih mletački patricij Zaccaria Vallaresso koji piše dugi epsko-komični spjev od 3159 oktava *Baiamonte Tiepolo in Schiavonia, Poema eroicomico* (Venezia, 1769—1770) pod pseudonimom *Cattufio Panchiano, bubulco arcade*. Događaj se tog razvučenog djela zbiva većinom u Dalmaciji. Ali autoru muze nijesu bile sklone, jer je u pjesničkom pogledu sasvim promašio. Vallaresso hvali vojničke vrline Dalmatinaca i, mada ističe komičnost, ne prezire neke patrijarhalne crte njihova života u zaleđu (*S. Škerlj*). Interesantni su opisi naše narodne nošnje i običaja. Čini se da su mu naši uzvratili te njegove simpatije, jer mu hrvatski patriot i mučenik Filip Grabovac posvećuje jednu svoju pjesmu koju je rasturio kao letak po Dalmaciji a zatim je unio u svoj *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvatskoga* (Mleci 1749).

Još je jedan mletački književnik, Gaspare Gozzi, pokazao kako cijenjeni čovječstvo naših ljudi (*Gazzetta di Venezia* 18. 6. 1760) nasuprot njegovu bratu Carlu, koji je četrdesetih godina toga vijeka kao mladi oficir boravio tri godine u Dalmaciji i koji gleda s visoka i drugim okom na naš ambijenat i njegovu poeziju (*Memorie inutili*, I, Venezia 1797).

Više puta spomenuti enciklopedist Alberto Fortis, prožet naprednim idejama, osobito nas je zadužio time što je, proputovavši po nekim našim krajevima, on prvi stranac koji je evropskom svijetu s mnogo simpatija otkrio tradicije i poeziju našeg naroda (*Saggio d'osservazioni sopra l'isola di Cherso ed Ossero*, Venezia 1771, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia 1774, koji je uskoro preveden na njemački, francuski i engleski jezik). Kako je poznato Fortisovim su se opisom koristili Goethe (preveo *Hasanaginicu*), Charles Nodier, Prosper Mérimée i mnogi drugi pisci.

Prélazimo na četvrtu od onih na početku navedenih struja, na predromantizam.

Kao što između Arkadije i prosvjećenja, tako ni između prosvjećenja i predromantizma nije lako odrediti granice. »*Il preromanticismo sembra sorgere, come la sua antitesi, dal seno del razionalismo illuministico*« (Čini se da predromantizam nastaje, kao njegova antiteza, u krilu prosvjećenog racionalizma, M. Fubini). To je doba kozmopolitizma kada se ljudi zanimaju za karakteristike raznih naroda, kada se više volio Ossian negoli Homer. Poligraf Julije Bajamonti u Splitu, liječnik, Fortisov prijatelj,

bavi se našom narodnom pjesmom nekoliko decenija prije Vuka, sakuplja ih, prevodi i, pod utjecajem ideja Giambattiste Vica, traži u njima analogije i objašnjenja Homerovim poemima (*Il morlacchismo di Omero*, u *Giornale Enciclopedico d'Italia*, 1797). Te njegove čudnovate ideje podsjećaju donekle na onu vrstu »reforme« *Ilijade* predromantika Melchiorra Cesarotti (*Z. Muljačić*).

Napokon i razvoj naše teatarske umjetnosti na razne je načine tada povezan s talijanskim. Zanos za onda modernom talijanskom melodramom, vidjeli smo, dopirao je u naše strane također preko Beča. Talijanske glumačke družine na putu za Beč, Prag, Dresden i druge gradove srednje Evrope često se zaustavljaju u Ljubljani i tu prikazuju svoje *drammi per musica* i daju tu štampati njihove talijanske tekstove. To su ponajviše djela najpoznatijih autora, Goldoni, Metastasio, Gaspare Gozzi, Pietro Chiari, Giambattista Chiari i dr., a od kompozitora J. A. Hasse, A. Scarlatti, B. Galuppi, N. Piccinni, D. Cimarosa, G. Paisiello i dr. Te *compagnie di comici* prikazuju u Ljubljani također i komedije, npr. 1761. daju prvi put Goldonijevu *La locandiera* (*S. Škerlj*).

Sam Goldoni kaže kako je u svojoj 21. godini proboravio par mjeseca u Sloveniji i kako je tu na jednom malom kazalištu lutaka priredio šaljivu predstavu *Lo starnuto d'Ercole* (Herkulovo kihanje) od znamenitog dramatičara Iacopa Martella (*Mémoires*, I, pogl. 17). Goldoni se u Mlecima upoznao s mnogim našim ljudima među kojima je imao i prijatelja. Tako je, valjda, došao na ideju da napiše patetičnu »tragikomediju« *La Dalmatina* (1758) u kojoj u superlativima veliča moralne i junačke vrline Dalmatinaca (ali ne zna se da li je poznavao ijednu Dalmatinku). Na taj je način, nekoliko godina prije Fortisova djela, Goldoni prvi od stranaca doveo naše ljude na pozornicu kao protagoniste.

U isto doba i austrijske glumačke družine predstavljaju u Ljubljani i Zagrebu na njemačkom jeziku također i neka kazališna djela talijanskih autora. Ta je tradicija talijanskog teatra utjecala i na umjetničko formiranje naše kazališne umjetnosti.

I u panonskoj Hrvatskoj, osobito u Zagrebu, prikazuju tada i đaci u nekim konviktima također Metastasijeve i Goldonijeve komade na latinskom i narodnom jeziku, a u javnim lokalima profesionalni glumci na njemačkom jeziku. Matija Jandrić, koji je glumio kao mladi klerik, pohrvatio je na kajkavskom dijalektu Goldonijevu komediju *Il vero amico*, koju je preveo s njemačkog i dao joj naslov *Ljubomirović ili Prijatelj pravi* (Zagreb 1821).

Goldonijevom su se umjetnošću zanosili i prosvjetitelji. Novosađanin Emanuilo Janković kao medicinar izdaje 1787. u Leipzigu svoj prijevod s njemačkog Goldonijeve komedije *I mercatanti* pod naslovom *Tergovci* i posvećuje ga zbog prosvjetiteljskih tendencija Josipu II u nadi podizanja srpskog naroda.

Osim spomenutih područja bilo je i drugih u kojima su se naši pisci tada ugledali u talijanske. Na primjer u historiografiji Saro Crijević (Cerva), Sebastijan Slade (*Dolci*), Đuro Bašić, a u leksikografiji Ivan Tanzlinger, Josip Voltiggi, Joakim Stulli i dr. Nastavlja se tradicija prenošenja i imi-

tiranja talijanskih pobožnih djela, među kojima se ističe antibarokno crkveno govorništvo velikog propovjednika Pavla Segneri koje utječe na razvoj toga književnog roda u nas (npr. Đuro Bašić, Đuro Grizić, Brno Zuzzeri i više bosanskih pisaca).

Čak su i pustolovine najvećeg pustolova Giovannija Giacomina Casanove s njegovim razuzdanim *Mémoires* (u kojima kaže i to kako je pogladio jednu mladu Slovenku) našle sljedbenika u jednom našem piscu i hoštapleru, »conte« Stjepan Zanović iz Boke Kotorske, čiji je brat bio prijatelj tog famoznog Mlečanina koji mu je posvetio čitavo poglavlje svojih *Mémoires* (vol. VII). O toj je za njega kongenijalnoj braći i o njihovim pothvatima Casanova napisao i posebnu knjižicu (1785).

Završavajući ovaj sumarni pregled može se, mislim, zaključiti da su ovi književni odnosi bili dosta raznoliki i dugotrajni. Na razne su načine približili talijanskoj umjetnosti ne samo naše jadranske ambijente već i one u zaleđu Slovenaca, Hrvata i Srba. Iako su ti dodiri bili višestrani, njihovi su rezultati ipak osrednjeg književnog značenja. Usto moglo se opaziti da ovdje, osim o Goldoniju i Metastasiju, nije bilo govora o najznačajnijim predstavnicima talijanskog Settecenta, o Pariniju, Alfieriju i Montiju. A to je karakteristična činjenica. Odjek će se tih pjesnika osjetiti u nas tek u idućem vijeku.

Na koncu može se istaći i činjenica da ni nepovoljni politički momenti, koji su i u to doba više puta bili veoma dramatični, nijesu mogli spriječiti naše dodire s velikom književnošću tog voljenog i mrženog susjeda.

Riassunto

SUI RAPPORTI LETTERARI ITALO-IUGOSLAVI NEL SETTECENTO

Si tratta di rapporti fra vicini e in parte anche di cittadini degli stessi Stati (Venezia, Austria). Numerosi sono i Croati e gli Sloveni che anche allora studiano in Italia; perciò nelle loro biblioteche private il numero di libri italiani supera di molto quello dei libri francesi. La maggior parte delle pubblicazioni iugoslave si stampa ancora a Venezia e a Roma in caratteri latini, cirilliani e glagolitici.

In questo secolo, nell'ambito di quattro correnti s'incontrano gli scrittori iugoslavi con gli italiani: l'accademismo arcadico neoclassicista, l'illuminismo, il teatro e il preromanticismo.

Già fra i primi fondatori dell'*Accademia degli Arcadi a Roma* (1690) fugarono due eruditi ragusei e poi vi prendono parte i grandi latinisti ragusei R. Bošković, B. Stay, R. Kunić, B. Zamagna ed altri. Sorgono allora numerose accademie letterarie da queste parti seguendo l'esempio dell'*Arcadia*. Vi si traducono e rappresentano melodrammi di A. Zeno, di P. Metastasio, di Sc. Maffei, e commedie di Goldoni, si traducono pure versi dell'«ultimo poeta arcade» Vittorelli. Numerose compagnie di comici italiani vi fanno conoscere l'arte teatrale italiana.

Oltre agli illuministi (D. Obradović) anche i preromantici iugoslavi si valgono delle esperienze degli scrittori italiani (G. Baiamonti). Il naturalista Aberto Fortis scopre allora all'occidente europeo il nostro «esotico» folklore.

Però l'eco di Parini, di Alfieri e di Monti non s'incontra prima dell'inizio dell'Ottocento.*)

* Relazione ampliata, tenuta al IV° Congresso internazionale di italianisti a Maganza il 28 aprile 1962; uscirà negli *Atti del Congresso*.